

Recenzja pracy doktorskiej

o. mgr lic. Radosław Kramarski OFMConv, *Zaangażowanie ekologiczne
powinnością moralno – społeczną w świetle katolickiej nauki społecznej*,
rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem ks. prof. dr hab. Tadeusza Borutki,
Kraków 2022 ss. 180

Można stwierdzić, że jeszcze do niedawna wierzone w niemal nieograniczone możliwości człowieka w zakresie nauki, postępu techniki, wzrostu gospodarczego i dobrobytu. Ta wiara stymulowała ekspansjonizm gospodarczy, konsumpcjonizm, sekularyzację życia. Powodowała zarazem odczuwalne skutki niszczenia środowiska naturalnego, nieodwracalnej degradacji, nadmiernej eksploatacji nieodnawialnych bogactw naturalnych.

Czas współczesny przypomniał nam, w różnym niewątpliwie stopniu, że wiara w omnipotencję ludzkich możliwości jest wiarą bardzo kruchą. Można zatem odczytać współczesne znaki czasu jako szczególny postulat powrotu do szukania głębszych przyczyn zagrożenia przyrody przez człowieka, a nade wszystko do poszukiwania najwłaściwszych sposobów uregulowania relacji człowieka do środowiska.

Nie może dziwić sytuacja, że Kościół katolicki świadom tego że jego drogą jest człowiek poszukuje odpowiedzi na pytanie o właściwe relacje osoby ludzkiej do otaczającego ją świata i próbuje określać odpowiedzialność moralną za ten świat.

Dlatego tak ważną staje się każda próba podjęcia refleksji w zakresie zdrowo i prawdziwie określanych relacji człowieka do środowiska naturalnego. W tej właśnie perspektywie można i należy odczytywać rozprawę doktorską ojca Radosława Kramarskiego OFM Conv.

W niniejszej recenzji przedstawione zostaną

- tematyka rozprawy
- ocena merytoryczna
- ocena formalna i
- wniosek końcowy

Tematyka rozprawy

We Wstępie Autor pracy kreśli znaczenie problematyki ekologicznej jako jednego z podstawowych problemów współczesnego świata, a zarazem istotnej kwestii katolickiej nauki społecznej. Podstawowym uzasadnieniem rangi tematu jest współczesna degradacja świata przyrody i kryzys ekologiczny, które wywołują powinność troski o zagrożone ekosystemy. Doktorant wskazuje zarazem na niejednoznaczność pojęcia „ekologia”, pojęcia „ochrony środowiska”. To ostatnie definiuje jako „działalność, która ma na celu zabezpieczenie wszystkich elementów otoczenia przed niekorzystnym wpływem ludzkiej działalności oraz takie kształtowanie środowiska, aby zapewniało człowiekowi optymalne warunki rozwoju fizycznego i psychicznego” (s. 9). W dalszej części Wstępu Autor zauważa szczególnie moment zwrotny w zainteresowaniu ekologią, jakim był Raport sekretarza generalnego ONZ U Thantaz 1969 roku „Człowiek i jego środowisko”. Przyjmując ten dokument jako zainicjowanie wysiłków na rzecz ochrony środowiska naturalnego przedstawia najważniejsze z instytucji i

wydarzeń od tamtej pory do chwili obecnej. Zauważa także zainteresowanie Kościoła katolickiego, wskazuje na oryginalność Jego analiz wynikającą z perspektywy teologicznej stworzenia, grzechu, odkupienia. Definiuje także cel pracy jakim ma być „ukazanie problematyki ochrony środowiska naturalnego jako powinności etycznej – społecznej”.

Rozdział pierwszy zatytułowany „Geneza wrażliwości i zaangażowania na rzecz ekologii” prezentuje w pierwszym podrozdziale historię ruchów ekologicznych w świecie i w Polsce. O. Radosław Kramarski zwraca ponownie uwagę na wieloznaczność terminów związanych z ekologią i dokonuje doprecyzowania pojęcia „ruch ekologiczny” i „środowisko ekologiczne”, (które jest pojęciem szerszym niż tylko przyroda), „społeczny ruch ekologiczny”. Następnie wymienia instytucje - organy administracji rządowej i samorządowej odpowiedzialne za środowisko w Polsce. Zauważa rolę organizacji społecznych non profit, zaangażowanie różnych placówek naukowych, badawczych, doświadczalnych, ruchów i organizacji ekologicznych. W tym kontekście wymienia najważniejsze z nich o zasięgu ogólnosiwiatowym jak Greenpeace (istniejący w Polsce od 2004 roku), World Wide Fund for Nature (Światowy Fundusz na rzecz Przyrody), ClientEarth, Rainforest Rescue, The Ocean Cleanup, Plastic Change, Foundation for Environmental Education, European Union for Coastal Conservation, Coalition Clean Baltic, Międzynarodowa Federacja Rolnictwa Ekologicznego. Wyodrębnia także organizacje zajmujące się zwierzętami jak New York Zoological Society, Bird Life International, Great Ape Project, Królewskie Towarzystwo Ochrony Ptaków, Ludzie Na Rzecz Etycznego Traktowania Zwierząt, Światowe Towarzystwo Opieki Nad Zwierzętami, Królewskie Towarzystwo Zapobiegania Okrucieństwu Wobec Zwierząt. Wymienia także Światowy Fundusz Na Rzecz Przyrody, który jest największą ogólnosiwiatową organizacją mającą na celu ochronę środowiska i procesów ekologicznych. Globalny charakter ma także program środowiskowy Narodów Zjednoczonych, Global Ecovillage Network, International Międzynarodowa Unia Ochrony Przyrody i jej Zasobów, Międzynarodowy Zielony Krzyż założony przez Michaiła Gorbaczowa a w Polsce prowadzony przez Dominikę Kulczyk. Listę uzupełniają organizacje zajmujące się zmianą klimatu i globalnym ociepleniem, a wśród nich Światowa Organizacja Meteorologiczna, Narodowe Centrum Klimatyczne, Europejskie Centrum Informacji o Arktyce Narodowe Centrum Danych Lodu i Śniegu. Odrębną grupę stanowią organizacje konsumenckie a wśród nich Międzynarodowy Głos Wegetarian w sprawie Zwierząt „Viva!”, Międzynarodowa Sieć Ochrony Konsumentów, Consumers International.

Na tle tej niewątpliwie bogatej i zróżnicowanej sieci organizacji ekologicznych Doktorant przedstawia historię organizacji ekologicznych w Polsce, których początki sięgają pierwszej połowy XX wieku. Jednak ich rozwój datuje się na lata 80. minionego stulecia. Prekursorami współczesnych organizacji były zatem Liga Ochrony Przyrody (1928 r.) i Straż Ochrony Przyrody. Nowym impulsem zrodzonym w czasie przemian społeczno-politycznych w Polsce w latach osiemdziesiątych XX w. stało się powstanie Polskiego Klubu Ekologicznego, a następnie ugrupowań Wolność i Pokój, Frontu Wyzwolenia Zwierząt i Klubu Gaja, jak również Pracowni na rzecz Wszystkich Istot. Prezentując pokrótce najistotniejsze elementy wymienionych organizacji Autor konkluduje, że „należy zwrócić uwagę na marginalny, ale zdarzających się aspekt działalności niektórych organizacji ekologicznych, gdy za tak zwanymi ruchami ekologicznymi stoi własny interes ich twórców lub są lobbystami konkurencyjnych biznesów krajowych czy światowych” (s. 33).

Po nakreśleniu tej globalnej i regionalnej mapy organizacji ekologicznych, w kolejnym podrozdziale Doktorant przedstawia franciszkański rodowód ekologicznej wrażliwości chrześcijan. W związku z tym przypomina postać świętego Franciszka z Asyżu. Skrótoowo przedstawione elementy biograficzne akcentują prymarny charakter szerzenia ewangelicznego orędzia dobra i pokoju na terenie Włoch i świata. Autor zauważa najgłębsze źródło działalności świętego Franciszka na rzecz stworzeń Bożych, jakim jest miłość

Chrystusa: „Z miłości do Chrystusa wywodzi się miłość do osób oraz do wszystkich stworzeń Bożych. Z niej zrodziło się poczucie powszechnego braterstwa i miłość do stworzenia, która natchnęła Franciszka do napisania słynnej ‘Pieśni słonecznej albo pochwały stworzeń’” (s. 36). Jakkolwiek twórczość Autora „Pieśni słonecznej” nie miała charakteru systematycznego, ale mistyczny, to siła jego oddziaływania sprawiła, że został on ogłoszony w 1979 roku przez św. Jana Pawła II patronem ekologów. Doktorant wydobywa najistotniejsze elementy ekologicznej postawy św. Franciszka, jakimi są: sakralna wizja świata, ubóstwo, szacunek wobec prawa Bożego – w konsekwencji prawa naturalnego. Kolejną część rozdziału stanowi określenie „świadomości ekologicznej” w Polsce i polskim katolicyzmie. Wprowadzając nowy termin do rozprawy, Autor wyjaśnia, że oznacza on „postawę człowieka charakteryzującą się odpowiedzialnością za stan środowiska przyrodniczego, która powinna wynikać z rzetelnej wiedzy i determinacji do jego zachowania w stanie pierwotnym” (s. 45). Prezentuje następnie badania poświęcone problemom ochrony środowiska świadomości Polaków, które pochodzą z lat osiemdziesiątych ubiegłego stulecia. Przypomina wyniki tych badań, jak również kolejnych aż po badania przeprowadzane na zlecenie Ministerstwa Klimatu i Ministerstwa Środowiska, które obejmują lata współczesne. Przywołanie wyników tych badań pozwala Autorowi na sformułowanie ogólnych wniosków wskazujących, że po transformacji ustrojowej nastąpił w naszym społeczeństwie okres kształtowania świadomości ekologicznej, który wykazuje tendencje wzrostu. Jednak świadomość ekologiczna w Polsce jest nadal niedostatecznie rozwinięta, co zachęca do włączenia do edukacji ekologicznej przesłania katolickiej nauki społecznej, a w szczególności elementów franciszkańskich zawartych w tej nauce (por. s. 52). Celem rozdziału II jest przedstawienie syntezy nauki społecznej Kościoła na tematy ekologiczne. Ojciec Radosław Kramarski rozpoczyna prezentację tego tematu od wskazania podstaw biblijno-patrystycznych zaangażowania ekologicznego. Zauważa, że w Starym Testamencie odnajdujemy trzy ważne odniesienia - do Boga jako Stwórcy, do człowieka jako owocu stworzenia i do zapowiedzi eschatologicznego odnowienia świata. Te tematy teologiczne wyznaczają powinności moralne. Autor zauważa, że „dzieło stworzenia jest objawieniem wszechmocy, miłości i mądrości Stwórcy” (s. 56). A następnie podkreśla, że „przez sam fakt zaistnienia [stworzenia - PB] oddają chwałę Stwórcy całym swoim bytem, w którym odbija się jego doskonałość” (s. 56). Zauważa także autonomię rzeczy stworzonych, wskazując jej postać słuszną oddającą pewien stopień zależności od Boga w ramach otrzymanej niezależności i autonomię niesłuszną – skrajnie odgrywającą od Boga. To w ramach rozumienia tej autonomii rozgrywa się poniekąd sfera powinności człowieka wobec stworzenia. Konkluzją tych analiz mogą być przytoczone słowa ojca prof. Hryniewicza OMI „Biblia nie usprawiedliwia bezwzględnej i bezlitosnej postawy człowieka wobec reszty stworzenia. Biblijna wiara w stworzenie świata nie może być usprawiedliwieniem dla bezwzględnego władztwa człowieka nad przyrodą” (s. 61). Fundamentalne przesłanie biblijne było przedmiotem komentarzy Ojców Kościoła. To, co może zwracać szczególną uwagę, to fakt traktowania przyrody przez nich jako zbioru znaczeń symbolicznych. To podejście zaowocowało opracowaniem swego rodzaju bestiariuszów oraz herbarium przez starożytnych pisarzy. Autor przywołuje wybrane akcenty myśli teologicznej w odniesieniu do stworzenia u takich autorów jak św. Augustyn, św. Grzegorz z Nazjanzu, św. Ambroży. Z tych fundamentów wyrasta przesłanie świętego Franciszka i zakonów franciszkańskich. Tematowi wkładu zakonów franciszkańskich w rozwój wrażliwości ekologicznej poświęcony jest kolejny paragraf omawianego rozdziału. Autor z oczywistych względów podkreślający rolę franciszkanizmu nie jest jednak stronnikiem w swojej ocenie i wskazuje na poprzedzającą tradycję franciszkańską wielką tradycję benedyktyńską i cysterską. Na tym tle odsłania nowość działalności zakonu franciszkańskiego – jest nią sposób postrzegania przyrody przez Założyciela zakonu w kategoriach braterstwa wdrażającego postawę otwarcia na cały świat pozaludzki i dialog z całym stworzeniem. Głębokie, mistyczne intuicje franciszkańskie zostały

podjęte przez franciszkański nurt filozoficzno-teologiczny tworzący tak zwaną „szkołę franciszkańską”, której cechą jest odwołanie się w szczególności do braterskiego podejścia do przyrody. Znaczenie tej szkoły wyraża się w jej aktualnym zaangażowaniu na rzecz ekologii na szczeblu zarówno lokalnym jak i międzynarodowym. Autor wydobywa znaczące wyrazy tego zaangażowania, zwłaszcza na konferencji ONZ Rio de Janeiro w 2012 roku czy działalność edukacyjną na forum ONZ. Zwraca też uwagę na działalność piśmienniczą podkreślając, że „udział franciszkanów w rozwoju wrażliwości ekologicznej nie ogranicza się tylko do spraw duchowych. Przejawia się przede wszystkim w różnego rodzaju działalności społecznej, która wpisana jest charyzmat franciszkański” (s. 72).

Przedstawia dalej niektóre wdrażane przez franciszkanów ekologiczne rozwiązania jak na przykład zabezpieczanie ludności w wodę, tworzenie „hiszpańskiego lasu”, zakładanie tak zwanych „banków pobożnych”, czyli kas zapomogowo-pożyczkowych na rzecz ubogich. Inną formą działalności były tak zwane „redukcje franciszkańskie” – osiedla zakładane dla ludności tubylczej, czy „farmy nadziei” założone w pobliżu Aparecidy w Brazylii. interesującą inicjatywą jest Ruch Ekologiczny świętego Franciszka z Asyżu założony na początku lat osiemdziesiątych XX wieku przez franciszkanów z Krakowa.

Inicjatywy franciszkańskie zostają następnie niejako poddane ocenie poprzez konfrontację z tematem kolejnego podrozdziału, jakim jest nauczanie ostatnich papieży na tematy ekologiczne. Autor przywołuje nauczanie Jana XXIII w „Mater et Magistra”, wypowiedzi Pawła VI, jak również refleksje Konstytucji „Gaudium et spes” dotyczące fundamentalnych kwestii opisujących relacje między człowiekiem a środowiskiem przyrodniczym. Bogatym zbiorem nauczania ekologicznego na tematy ekologiczne są wypowiedzi św. Jana Pawła II zawarte w jego encyklikach „Redemptor hominis”, „Sollicitudo rei socialis”, „Centesimus annus” i „Evangelium vitae” stanowiąc ważne inspiracje dla rozwoju ekologii w ujęciu katolickim. Autor zauważa i podkreśla, że św. Jan Paweł II jest też autorem pierwszego dokumentu Magisterium Kościoła w całości poświęconego problemom ekologicznym - Orędzia na XXIII Światowy Dzień Pokoju z 1990 roku. Ojciec Kramarski zauważa, że papieskie ujęcie, idąc śladem tradycyjnie chrześcijańskiego ujęcia problematyki ekologicznej, ma charakter antropocentryczny. Jest w nim jednak mocno akcentowany postulat prawdziwego nawrócenia, którego naturalnym podłożem jest środowisko rodziny, w której dziecko uczy się szacunku dla człowieka i przyrody. Kontynuacją myśli Kościoła w tym zakresie było nauczanie papieża Benedykta XVI wyrażone między innymi w encyklice „Caritas in veritate”, jak również w orędziach na Światowe Dni Pokoju. Doktorant przedstawia oczywiście nauczanie papieża Franciszka, którego zasługą jest między innymi opublikowanie encykliki „Laudato si” oraz ustanowienie Dnia Modlitwy o Ochronę Stworzenia.

Przywołane elementy nauczania Magisterium Kościoła pozwalają na wydobywanie w kolejnym rozdziale priorytetów ekologii ducha w katolickiej nauce społecznej. Ojciec Kramarski rozpoczyna od prezentacji ekologicznego wymogu integralnego rozwoju osobowego człowieka. Domaga się to wyjaśnienia pojęcia tak zwanej „ekologii ludzkiej”, co autor czyni przywołując myśl św. Jana Pawła II. Przybliży także pokrewne pojęcia „ekologii integralnej” i integralnego rozwoju człowieka zauważając, że „rozwój integralny osób i społeczeństw jest dobrem nadrzędnym, któremu powinny być podporządkowane wszelkie inne decyzje” (s. 92). Wskazując na potrzebę wykorzystania zasobów kapitałowych i ludzkich, a także zasobów naturalnych w działalności osoby ludzkiej, Autor przedstawia wymagania Kościoła w tym zakresie. Ujmuje je w perspektywie międzynarodowej, co pozwala odkryć wartości umożliwiające budowanie życia społecznego. W dalszej części wydobywa elementy myśli Benedykta XVI i jego koncepcji ekologii integralnej. Zauważa, że „człowiek ma przestać być zdobywcą, podporządkowującym sobie ziemię, lecz stać się zwykłym członkiem ‘wielkiej wspólnoty życia’” (s. 97). Wieńczy prezentację myśli Magisterium Kościoła głównymi tematami encykliki „Laudato si” papieża Franciszka. Przywołane tematy społeczne wskazują,

że Kościół angażuje się w walkę z ubóstwem, co domaga się odpowiedniego używania dóbr i asobów naturalnych zgodnie z wymogami nauki społecznej Kościoła. Kolejnym elementem charakterystycznym dla tej nauki społecznej jest ekologia relacji interpersonalnych i stosunków społecznych. Autor wychodzi z diagnozy współczesnego życia społeczeństwa, które odsłania jego konsumizm. Oznacza to w konsekwencji konieczność zmiany podejścia do odpowiedzialności za ziemię. Główny akcent refleksji pada jednak w tym podrozdziale na przypomnienie natury społecznej człowieka i jej konsekwencji. Z tematem natury społecznej związana jest także przyrodzona godność powiązana z odpowiedzialnością za ludzkie działanie, w tym działanie przekształcające świat. Autor przypomina, że godność osoby ludzkiej jest fundamentem personalistycznego rozumienia praw osoby ludzkiej. W tym obszarze pojawia się bardzo istotny akcent dotyczący szacunku dla ludzkiego życia i szacunku dla rodziny. Przywołane elementy umożliwiają podjęcie w kolejnym podrozdziale nakreślenia stosunku chrześcijan do przyrody w kontekście kontynuacji dzieła stworzenia. Doktorant odchodzi zdecydowanie tym momencie od paradygmatu technologicznego, pokazując konieczność głębokiej przemiany duchowej i życia duchowego jako czynników niezbędnych dla zbudowania właściwej relacji człowieka do środowiska – „ponieważ kryzys ekologiczny jest problemem moralnym, toteż warunkiem koniecznym dla przywrócenia równowagi w środowisku naturalnym jest doprowadzenie do harmonii w sercu każdego człowieka” (s. 112). Niniejszy postulat pozwala zarazem na zdefiniowanie niezwykle istotnego dla ekologii katolickiej pojęcia „grzechu ekologicznego”, który polega na tym, że „dobro wszystkich traktuje się jako własność niczyją, zawłaszczając ją niesprawiedliwie lub bezmyślnie niszcząc” (s. 113). Analizy tego paragrafu otwierają się na przestrzeń stanowiącą wymóg właściwej edukacji ekologicznej, której fundamentalnym obszarem pozostaje rodzina.

Rozdział IV „Duszpasterstwo ekologiczne” stanowi przejście od zagadnień teoretycznych do prakseologicznych. W pierwszym podrozdziale Doktorant prezentuje ekologię w duszpasterstwie ogólnokościelnym, krajowym, diecezjalnym i parafialnym. Ojciec Kramarski definiuje duszpasterstwo, a także dokonuje podziału duszpasterstwa ogólnego na zwyczajne i nadzwyczajne. Podkreśla, że każda z form duszpasterstwa winna być realizowana na poziomie parafii, jak i diecezji. W obszarze różnych wyzwań duszpasterskich zagadnienie ochrony środowiska pozostaje zagadnieniem bardzo istotnym. Papież Franciszek wskazuje cztery inspiracje dla tego duszpasterstwa: teologiczny wymiar środowiska naturalnego, nawrócenie ekologiczne, zagrożenie konsumpcjonizmu, kształtowanie postawy szacunku dla świata. Autor przestrzega przed deprecjonowaniem przez ludzi wierzących problemu troski o środowisko naturalne, wskazując jednak, że trosce o to środowisko powinna towarzyszyć także troska o ekologię naszych serc (por. s. 122).

Doktorant podkreśla z mocą, że „szczególnego znaczenia dla działalności duszpasterskiej kościoła nabiera przekonanie, że kryzys ekologiczny jest wezwaniem do głębokiego wewnętrznego nawrócenia” (s. 124). W tym kontekście wymienia szereg wskazań praktycznych papieża Franciszka dotyczących wykonywania prozaicznych czynności wpływających na stan środowiska naturalnego (poszanowanie zieleni, eksploatawanie pojazdów, gospodarowanie wodą i żywnością, energią elektryczną, oszczędzanie papieru, segregowanie odpadów). Konkluduje wszakże, że „duszpasterstwo ekologiczne znajduje się dopiero w swoich początkach” (s. 126). Niemniej ważne jest uzupełnienie tych poczynań poprzez działalność kościelnych ruchów i organizacji ekologicznych, którym Doktorat poświęca uwagę w kolejnym podrozdziale. Wśród tych organizacji zauważa Europejską Chrześcijańską Sieć Na Rzecz Ochrony Środowiska istniejącą od 1998 roku. Istotne jest zauważenie organizacji charytatywnych - Caritas Internationale i Międzynarodowa Współpraca dla Rozwoju i Solidarności. Na uwagę zasługują zweryfikowane swoimi poczynaniami organizacje jak na przykład powstała w Toskanii ekologiczna wspólnota monastyczna. W panoramie tych instytucji znaczące miejsce zajmuje tworzony przez

krakowskich franciszkanów Ruch Ekologiczny świętego Franciszka z Asyżu. Fundamentalnie ważną rolę w tych przedsięwzięciach odgrywa niewątpliwie edukacja, stąd kolejny podrozdział analizowanego rozdziału dotyczy wkładu Kościoła w dzieło edukacji ekologicznej. W polskich realiach ma ona charakter obowiązkowy na podstawie dokumentów państwowych oraz ratyfikowanych przez Polskę umów międzynarodowych. Obok oficjalnej ścieżki edukacyjnej organizowanej przez stosowne urzędy administracji państwowej, znaczącą rolę odgrywa chrześcijańska edukacja ekologiczna, jak na przykład projekt „Młodzi tej ziemi” prowadzony przez Katolickie Stowarzyszenie Młodzieży czy Ogrody świętego Franciszka. Najważniejszym polskim dokumentem poświęconym edukacji ekologicznej jest Narodowa Strategia Edukacji Ekologicznej. Autor podaje także przykłady zaangażowania niektórych województw, wskazując zarazem, że w obszarze tej edukacji każdy może i powinien znaleźć miejsce swojego zaangażowania.

Rozdział V dotyczy współpracy Kościoła z różnymi instytucjami ekologicznymi. W pierwszym podrozdziale Doktorant przedstawia zasady i formy współpracy proponowane przez Kościół katolicki. Pierwszą z nich jest poszanowanie prawa, które Stwórca wpisał w swoje dzieło. Inną zasadą jest wiara w Boga fundamentalnie ważna dla wszystkich poczynań człowieka wierzącego. Elementem tej wiary jest wizja antropologiczna wskazująca na wyższość człowieka nad przyrodą. Kolejną zasadą jest autonomia rzeczy ziemskich. Wreszcie mocno akcentowaną w nauczaniu papieży od św. Jana Pawła II jest zasada nawrócenia ekologicznego. Podejmując zagadnienie form współpracy Autor akcentuje konieczność współdziałania i tworzenia więzi wspólnotowych w realizacji tego dzieła. Zasadą niejako podsumowującą zbiór wcześniejszych zasad jest koncepcja „ekologii integralnej” (por. s. 144).

Po określeniu ogólnych form i zasad współpracy o. Kramarski przechodzi w kolejnym podrozdziale do opisanego podstawowych zagadnień związanych ze współpracą z państwem i organizacjami międzynarodowymi. Wymaga to przypomnienia precyzyjnie określonych w katolickiej nauce społecznej zasad relacji państwa i Kościoła i możliwości ich współpracy w określonych dziedzinach. Współpraca ta jest konieczna w obliczu istniejącego kryzysu ekologicznego, co skłoniło instytucje polityczne do podjęcia tak zwanej „polityki ekologicznej” określonej po raz pierwszy w Deklaracji Sztokholmskiej Konferencji ONZ w 1972 roku. Polityka ta z jednej strony zasługuje na zauważenie i uznanie, ale – jak podkreśla papież Franciszek – wykazuje elementy konieczne do skorygowania. Niewątpliwie istotnym jest zauważenie powiązania tej polityki ekologicznej, realizowanej przez instytucje państwowe, z szeroką płaszczyzną wspierania rodziny jako podstawowego środowiska, w którym dziecko uczy się szacunku dla człowieka i przyrody. Wysiłki rodziny w tym zakresie powinny być wspierane przez edukację szkolną. Ostatecznie należy zauważyć i podkreślić także, jak zauważa Autor rozprawy, że „problemy środowiska naturalnego wymagają międzynarodowej współpracy” (s. 153). Dopełnieniem opisu i analizy współpracy staje się kolejny podrozdział zatytułowany „Współdziałanie ze społecznymi wyznaniowymi ruchami oraz organizacjami ekologicznymi” Autor prezentuje wybrane konkretne formy współpracy, stawiając zarazem pytanie, „czy ruch ekologicznych całym swym bogactwem i zaangażowaniem wolontariuszy, Katarze a także organizowanych akcji protestacyjnych jest czymś złym?” (s. 159). To prowokujące pytanie ma swój głęboki sens, gdyż - jak podkreśla Doktorant - obok podejmowania idei ekologicznych godnych szacunku, pojawiają się także zachowania naznaczone presją ideologii, które w gruncie rzeczy dezawuuują samą ideę ochrony środowiska. W tym miejscu Autor dotyka problemu ekologizmu rozumianego jako „zbiór idei, wartości i poglądów, które koncentrują się na poszukiwaniu prawidłowej relacji między człowiekiem a światem przyrody” (s. 160). Ojciec Kramarski jednoznacznie wskazuje, że główne założenie ekologizmu są nie do pogodzenia z nauką Kościoła. Przede wszystkim z tego względu, że zatracona ekologicznie zostaje specyfika i wyjątkowość człowieka zredukowanego do części świata przyrody. Sam zaś świat przyrody jest traktowany w sposób ściśle materialistyczny.

Charakterystyczną cechą niektórych odmian ekologizmu jest swoista asymetria wyrażająca się w ogromnym szacunku dla integralności środowiska z równorzędnym brakiem szacunku dla ludzkiego życia (por. s. 162).

W Zakończeniu ojciec Kramarski dokonuje rekapitulacji analiz przeprowadzonych w całości rozprawy. Stawia też dość odważną tezę, stwierdzając, że „można mówić o priorytecie ekologii w katolickiej nauce społecznej” (s. 165). W ostatnich akapitach Autor wskazuje perspektywę dalszych badań naukowych podkreślając zwłaszcza na analizę tak zwanej „ekologii ludzkiej”, jak również pogłębienie zasady solidarności w odniesieniu do ekologii.

Ocena merytoryczna

Rozprawa o. mgr lic. Radosława Kramarskiego wpisuje się w bardzo aktualny, popularny i szeroko eksploatowany nurt refleksji dotyczącej problematyki ekologicznej. Zarazem stanowi w tym nurcie podjęcie tematu w bardzo wąskim zakresie, jakim jest ujęcie normatywne w oparciu o zasady katolickiej nauki społecznej. Przynależy zatem do stosunkowo nielicznych prac w zakresie piśmiennictwa polskiego, które podejmują zagadnienie ekologii przywracając je katolickiej prawdzie o stworzeniu, a odrywając od nurtów głęboko zideologizowanych.

Walorem pracy jest zatem przede wszystkim potraktowanie problematyki ekologicznej w ujęciu katolickim. Autor nie waha się ująć tej tematyki poprzez pryzmat antropocentryczny i personalistyczny prezentujący godność osoby ludzkiej, której wyrazem jest między innymi odpowiedzialność za dzieło stworzenia.

Walorem rozprawy jest zarazem to, że reprezentując wyrazistą linię ideową ojciec Kramarski przedstawia swoje tezy w sposób bardzo pozytywny, zachęcający do spokojnej debaty, a może nawet dialogu. Praca nie ma charakteru polemicznego, ale przede wszystkim prezentujący zasady katolickiej nauki społecznej w odniesieniu do ekologii. Nurt polemiczny pojawia się w końcowej fazie rozprawy, o ile polemiką można nazwać rzetelną i wyważoną prezentację ekologizmu, dokonaną w sposób bardzo ogólny, nie ukazujący do końca radykalnych i skrajnych form tego zjawiska.

Franciszkanizm Autora daje o sobie znać w znaczeniu bardzo pozytywnym. Autor bowiem w sposób oczywisty i całkowicie usprawiedliwiony dokonuje promocji nurtu myślenia szkoły franciszkańskiej, wskazując jej pokrewieństwo ze współczesnym Magisterium Kościoła. Nie próbuje przy tym narzucać tezy o bezpośrednim wpływie koncepcji św. Franciszka na myśl papieża naszej doby, ale raczej dowodzi, że zarówno mistyka i teologia świętego Franciszka z Asyżu, jak i wypowiedzi Magisterium Kościoła mają swoje oczywiste źródło w przesłaniu biblijnym dotyczącym wielkości stworzenia i godności człowieka.

Sądzę, że na uwagę zasługuje dość równomierne traktowanie wkładu ostatnich trzech papieży w rozwój katolickiej nauki o środowisku naturalnym. Jest to o tyle ważne i znaczące, że wielu współczesnych autorów pomija całkowicie nauczanie poprzedników papieża Franciszka, przypisując jemu całkowitą oryginalność i wyłączność na tematy ekologiczne w Kościele. Autor zdecydowanie nie poddał się tej modzie.

Wielkim walorem pracy jest zebranie w całościowy przegląd licznych organizacji, instytucji, ruchów i stowarzyszeń zajmujących się problematyką środowiska naturalnego. Ta część pracy zawarta głównie w rozdziale pierwszym, ma wręcz charakter podręcznikowy czy encyklopedyczny. Może stanowić swoisty przewodnik dla zainteresowanych problematyką ekologiczną, warty wręcz upowszechnienia w formie swoistego słownika organizacji na rzecz ochrony środowiska naturalnego.

Przywilejem recenzenta jest podzielenie się pewnymi uwagami o charakterze zapytań czy wątpliwości.

Pierwsza kwestia dotyczy sprawy fundamentalnej, jaką jest rozprawy. Treść rozprawy, co jest w pewnym sensie truizmem, odpowiada oczywiście tytułowi. Niemniej w tej treści są bardzo

silnie zaznaczone wątki franciszkańskie, które przekraczają formalną przynależność do katolickiej nauki społecznej, choć wykazują z nią pokrewieństwo, a być może nawet stanowią jej inspirację. Pytanie które można postawić w tym miejscu dotyczy kwestii - czy nie należałoby tego wątku franciszkańskiego umieścić w jakiejś postaci w tytule rozprawy? Na przykład w postaci sformułowania: „Zaangażowanie ekologiczne powinnością moralno – społeczną w świetle katolickiej nauki społecznej inspirowanej szkołą franciszkańską”. Jeśli zaś nie, wydaje się, że w samym Wstępie ten mocny akcent myśli franciszkańskiej powinien zostać bardziej uwypuklony i uzasadniony.

Doceniając ogromną pracę Autora nad zmapowaniem rozlicznych organizacji i ruchów oraz stowarzyszeń ekologicznych, trzeba mieć na uwadze - co podkreśla zresztą sam Doktorant - że instytucje te są bardzo zróżnicowane. Niekiedy posługują się ideologią radykalnie anty-antropocentryczną – biocentryczną czy zoocentryczną, a zarazem zdecydowanie upolitycznioną. Trudno jest w ramach tej rozprawy – raz jeszcze podkreślam jej walor prezentujący a nie polemiczny - podejmować pogłębioną analizę krytyczną wspomnianych koncepcji. Wydaje się wszakże, że należałoby bardziej wyraziście zaznaczyć przynajmniej niektóre kierunki i ich prominentnych przedstawicieli, co w szczególności dotyczy współczesnych tendencji zoopersonalizmu. Inaczej ujmując, wydaje się, że zarówno przy prezentacji całego spektrum organizacji, jak i przy opisie bardzo związłym ekologizmu, należałoby bardziej mocno zaakcentować ideologiczne podłoże niektórych z tych ruchów, pozostających w całkowitej sprzeczności i okazywanej wrogości w stosunku do myśli katolickiej.

Autor bardzo bezstronnie prezentuje poglądy ostatnich trzech papieży. Z oczywistych względów najwięcej uwagi poświęca papieżowi Franciszkowi, co daje się wytłumaczyć chociażby jego encykliką „Laudato si”, pierwszym dokumentem doktrynalnym tej rangi poświęconym problematyce środowiska naturalnego i ochrony tego środowiska. Jak jednak wiadomo, encyklika ta wywołała szereg komentarzy bardzo ambiwalentnych. Zwłaszcza niektóre tezy papieża dotyczące np. kwestii klimatu i polityki klimatycznej, wywołują do dzisiaj ostre spory. Wydaje się, że sygnał świadomości tych sporów powinien pojawić się w rozprawie naukowej.

Autor wiele uwagi poświęca tematyce edukacji. Pytanie, które przekracza rzecz jasna ramy rozprawy, ale które rodzi się pod wpływem jej lektury dotyczy kształtu i tematyki katechezy w szkole. Na ile Kościół w zakresie swoich kompetencji i możliwości podejmuje tę tematykę w przestrzeni edukacyjnej i formacyjnej?

Wymienione uwagi stanowią raczej nie tyle przedmiot krytyki, ile prezentacje tematów do dyskusji i dalszych poszukiwań. Nie przekreślają one w żadnym stopniu wartości recenzowanej rozprawy.

Ocena formalna

Od strony strukturalnej praca składa się z Wykazu skrótów, Wstępu, 5 Rozdziałów, Zakończenia i Bibliografii.

Wykaz skrótów opracowany jest wg powszechnie stosowanych zasad, jest przejrzysty i w pełni uzasadniony. Wstęp napisany jest zgodnie z zasadami metodologicznym – przedstawia ogólny kontekst kryzysu ekologicznego, definiuje kluczowe pojęcia, prezentuje temat rozprawy i jej cele. Wstęp zawiera także ogólne wskazanie literatury wykorzystanej w pracy i jej interdyscyplinarny charakter. Określa także bardzo skrótowo metodę zastosowaną w rozprawie. Wreszcie prezentuje zapowiedź podejmowanych w dalszym ciągu tematów. Wydaje się, że prezentacja literatury została potraktowana zbyt lapidarnie. W piśmiennictwie rodzimymi istnieje przynajmniej kilka publikacji poświęconych podobnej tematyce, należałoby zatem wyraźnie zaznaczyć, na czym polega oryginalność prezentowanej rozprawy.

Każdy z 5 Rozdziału zbudowany jest z mniejszych struktur podrozdziału. W każdym z rozdziałów znajduje się zatem po 3 mniejsze struktury, co buduje wręcz w sposób doskonały szkielet pracy. Trzeba jednak wyraźnie podkreślić, że ta harmonia nie jest efektem sztucznie budowanej estetyki, ale jest konsekwencją analiz poszczególnych tematów zawartych w kolejnych rozdziałach. Bardzo cenną manierą stosowaną przez Doktoranta jest doprecyzowanie, a dokładniej mówiąc zdefiniowanie kluczowych pojęć. W znaczącym stopniu ułatwia to lekturę pracy i powoduje ujednoznacznienie bardzo niejednoznacznego słownictwa stosowanego we współczesnym dyskursie. Ta swoista maniera świadczy o nie tylko elegancji stylistycznej Autora, ale także o dążeniu do klarowności prezentowanych wywodów.

Całość rozprawy wieńczy Zakończenie, które skonstruowane jest zgodnie z wszelkimi zasadami. W ostatnich zdaniach Autor wskazuje perspektywy badawcze. Wydaje się, że są one znacznie większe niż nakreślone przez Doktoranta. Praca zdaje się bowiem stanowić swoiste zmapowanie wielu tematów, ich uporządkowanie, a zarazem wskazanie potrzeby analizy poszczególnych segmentów, z których składa się praca.

Bibliografia obejmuje Pismo święte i nauczanie Kościoła, nauczanie papieży, inne dokumenty Stolicy Apostolskiej oraz literaturę (domyślnie przedmiotu). Wykaz literatury jest niewątpliwie reprezentatywny dla omawianej dziedziny i jest imponujący. Świadczy o szerokiej kwerendzie bibliograficznej Autora rozprawy.

Całość pracy napisana jest klarownym językiem, wolnym od nadmiernego żargonu naukowego, a zarazem uwolnionym od publicystyki. Sprawa wyważonego języka jest w tej kwestii dość istotna, bowiem niejednokrotnie spory ekologiczne, podobnie zresztą jak inne spory, przybierają postać bardzo emocjonalnych dyskusji z użyciem wielu wyrażenie oceniających sformułowań. Autor nadaje tymczasem prezentowanym opiniom charakter wyważony, zobiektywizowany, poświadczający o standardach naukowych.

W pracy doktorant okazał dużą precyzję i staranność. Nieliczne błędy nie rzutują w żaden sposób na bardzo pozytywną ocenę strony formalnej.

wniosek końcowy

Rozprawa doktorska ojca mgr lic. Radosława Kramarskiego OFM Conv. stanowi ważny głos we współczesnych dyskusjach, debatach i sporach dotyczących ochrony środowiska. Jest całkowicie wolna od prób ideologizacji przedstawianych problemów, co jest dzisiaj tendencją dość częstą. Różne postacie „ekologii głębokiej”, Naznaczonej depresyjnym poziomem intelektualnym, koncepcji Gai oddziałują bardzo silnie na rzeczywistość, a raczej ją deformują. O sile tych prądów może świadczyć choćby fakt, że w preambule konstytucji dla Europy znalazło się odwołanie do Gai, podczas gdy zabrakło tego odwołania do Boga chrześcijan w postaci invocatio Dei. Takie tendencje budzą zrozumiały sprzeciw u ludzi myślących, a zwłaszcza u ludzi szukających prawdy drogą rozumu i wiary, co jest domeną katolików. Grozi to jednak swoistym niebezpieczeństwem w postaci zarzucenia realnej i niezbędnej troski o realną ochronę środowiska naturalnego. Taką właśnie realną troskę opartą o obiektywną hierarchię wartości prezentuje Kościół w swoim nauczaniu społecznym.

Warto zarazem zauważyć, że ten głos współczesnego Kościoła ma swoje głębokie tradycje zwłaszcza w charyzmatycznej postaci świętego Franciszka z Asyżu i jego duchowych synów. Ukazanie koneksji między franciszkanizmem a katolicką nauką społeczną jest niewątpliwie zasługą niniejszej rozprawy.

Walorów przedstawionej pracy nie przekreślają w żadnym stopniu kwestie dyskusyjne czy krytyczne przedstawione w niniejszej recenzji.

Praca bezwzględnie stanowi wystarczającą podstawę do kontynuowania przewodu doktorskiego i do nadania jej Autorowi stopnia naukowego doktora teologii. Niniejszym

przedkładam ten wniosek Radzie Naukowej dyscypliny nauki teologiczne Uniwersytetu
Papieskiego Jana Pawła II w Krakowie.

ks. prof. dr hab. Paweł Bortkiewicz TChr
Zakład Teologii Systematycznej WT UAM
członek Komitetu Nauk Teologicznych PAN